

Antik Çağ Malzemesinin Devşirme Olarak (Şipolien) Sonradan Kullanımına Bir Örnek: Antik Aigai Kenti

Barış Gür – Yusuf Sezgin

Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Tınaztepe Yerleşkesi. Buca/İZMİR. Orcid no: 0000-0002-9031-9159, baris.gur@deu.edu.tr – Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi Muradiye Yunusemre/MANİSA. Orcid no: 0000-0002-0397-6936, yusuf.sezgin@cbu.edu.tr

AN EXAMPLE OF THE USE OF ANCIENT AGE MATERIAL AS SPOLIA: ANCIENT CITY OF AIGAI

Abstract

The most widespread use of spolia, which serve very different purposes, political, ideological and religious, is the use of architectural pieces from an old structure for the construction of a new structure. The excavations carried out in the ancient city of Aigai show that the materials of the previous periods were used as spolia in different periods. Considering the area scattered by the building materials of the ancient city, it is seen that it was used in civil, public and religious structures in village settlements spreading to an area of 2 km to the north of the city and an area of 5 km to the south. Stones in Köşeler Village were removed from Aigai and were used. Stone and masonry in Karahmetli Village, the closest village to Aigai, were also used as spolia.

Keywords: polia, Aigai, West Anatolia, Ancient Age, Architecture.

Öz

Politik, ideolojik ve dinsel olmak üzere çok farklı amaçlara hizmet eden devşirme malzemenin kullanımındaki en yaygın uygulama eski bir yapıdan alınan mimari parçaların yeni bir yapının inşası için kullanılmasıdır. Aigai Antik kentinde sürdürülen kazı çalışmaları farklı dönemlerde, önceki dönemlere ait malzemelerin devşirme olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Antik kentin yapı malzemelerinin bölgeye dağılımı dikkate alındığında, kentin kuzeyinde 2 km.lik bir alan ile güneydoğuda 5 km.lik bir alana yayılarak köy yerleşmelerinde sivil, kamusal ve dini yapılarda kullanılmış olduğu görülmektedir. Köşeler Köyü'ndeki taş yapıların tamamında Aigai'den sökülerek getirilmiş taşlar ile karşılaşmak mümkünken Aigai'ye en yakın köylerden olan Karahmetli Köyü'ndeki konak ve caminin duvarlarında da devşirme malzeme kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Devşirme Malzeme, Aigai, Batı Anadolu, Antik Çağ, Mimari.

Giriş

Arkeoloji literatüründe Şipolien olarak adlandırılan devşirme malzeme köken olarak *Spolium* yani hayvanın yüzülen derisi anlamına gelen kelimeden türemekte olup literatürde *spolia* olarak da kullanılmaktadır (Valpy 1852). Şipolien-Spolia sözcüğü asıl anlamıyla yağma, savaş ganimet kavramlarına karşılık gelmektedir. Devşirme malzeme kullanımı dönemler fark etmeksizin insanoğlunun yerleşik yaşama geçişinden bugüne kadar tercih edilmiş bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Araştırma Makalesi. Makale gelişi tarihi: 18.07.2019; Makale kabul tarihi: 29.07.2019

Kullanım Alanları

Antik Çağlardan bu yana toplumlarda basit ihtiyaçlardan politik, ideolojik, dini yönelişlere kadar devşirme malzeme yaygın bir biçimde tercih edilmektedir. Eski bir yapıdan alınan mimari parçaların yeni bir yapının inşası için kullanılması en yaygın uygulamadır.

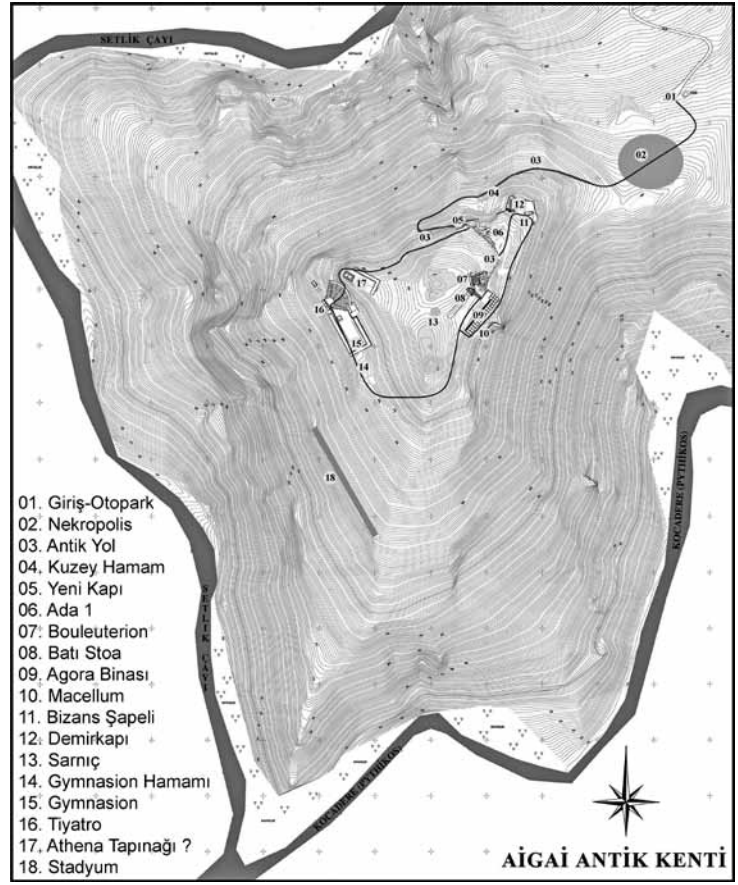
Çoğu kez yerleşimin taş ocaklarına uzak olması ve yakın çevreden elde edilemeyen malzeme dolayısıyla antik yapılara zorunlu bu yöneliş olduğu görülmektedir. Bu genel yönelişin dışında devşirme malzemenin kullanıldığı bir diğer durum ise mevcut bir yapıyı bilinçli olarak dinsel ve siyasal nedenler dolayısıyla yok etmek, yıkıp taşlarını ve mimari parçalarını almaktır. Dini inançlardaki yaygınlaşan değişiklikler, önceden kabul görmüş kutsal mekanların tahrip edilmesini, yok edilmesini ya da değiştirilmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçişte bu örnekleri görmemiz mümkündür. Zira Hristiyanlığın yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte mevcut Antik Yunan Tapınakları ve içerisindeki heykellerin tehlike altına girmiş olduğu görülmektedir. Hristiyanlığın imparatorluk dini olarak ilan edilmesinin ardından bakımsız bırakılmış tapınaklar birbiri ardına yıkılmakta ve önceki çok tanrılı dinlere ilişkin yapı ve onları hatırlatan sütun, heykel ve mermer levhaların da yeni yapılacak resmi binalarda kullanılması için izin verilmişti (Texier 2002: 168). Ksanthos'taki Nereidler Anıtı Bizans dönemine kadar ayakta kalırken Hristiyan topluluklar tarafından taşlar yerlerinden çıkartılmış, hatta duvarlardaki taşları bir arada tutan kenetler dahi alınarak büyük zarar görmüştü.¹

Antik yerleşimlerde Bizans dönemi kiliselerinin duvarlarında Roma dönemine ait malzemenin kullanılması yaygın bir uygulama olarak gözlemlenirken, Hristiyanlık ve İslamiyet dönemleri yapılarında da antik yapılardan alınan mimari parçalar değerlendirilmekteydi.² Ephesos'ta Arkaik Artemis Tapınağı'nın mimari parçaları (Bammer ve Muss 2010: 81) hem St. John Bazilikası hem de İsa Bey Camii'nin yapımı sırasında kullanılmıştır.

En yaygın uygulama kuşkusuz devşirme malzemenin aynı antik kentte daha geç bir dönemde farklı bir yapıda mimari malzeme olarak kullanımına yöneliktir. Antik kentlerde erken dönem sur duvarlarında kullanılan taşlar geç dönem savunma sistemi içerisinde kullanıldığı, gibi yerleşimdeki erken dönemlere tarihlenen farklı yapılardan alınan taşlar da geç dönem yapıları için bir kolaylık anlamına gelmektedir.

Res. 1: Yunt Dağı Haritası (Radt 2002, s. 17, R. 4).

Res. 2: Aigai Topografik Kent Planı (Aigai Kazı Arşivi)

Bir mimari parçanın farklı bir işlev için kullanılabilirdiği görülürken farklı objelerin devşirildiği görülmektedir. Metropolis örneğinde görüldüğü üzere duvarlarda kullanılan malzeme her zaman eski, yapılardan çıkarılmış mimari elemanlar değildir. Bir tapınağı, tiyatroyu, hamamı süsleyen heykellerin başlarının, gövdelerinin duvarlar içerisinde kullanımından söz etmek mümkündür.³ Bir kentin bünyesindeki her kamusal yapıda devşirme malzeme kullanımı ile karşılaşmak mümkündür. Su kemerlerinde, köprülerde⁴ hatta kentin dışında, limana girişte dahi dalgakıranların yapımında antik yerleşimlerden eski taşlar, mermerler getirildiği görülmektedir.⁵ Roma döneminde karşılaşılan farklı bir politik uygulama ise devşirme malzeme kullanımına olanak sağlamıştır. Roma İmparatorlarının hatırlarının lanetlenmesi durumunda eski imparatorun heykelleri, kabartmaları alınıp yeni imparator için uyarlanabilmekte, yeniden kullanılabilirlerdir.

Devşirme malzemenin Geç Roma-Bizans dönemlerinde yoğun kullanımına paralel olarak mevcut yapıların ciddi bir biçimde zarara uğratıldığı da bilinen bir gerçektir. M.S. 4 yüzyılın son yıllarında Roma’da artık yapılardan mimari malzemelerin alınmasının bir sorun haline geldiği ve hatta İmparatorlar Arkadius ve Honorius zamanlarında anıtlardan bronz, mermer ya da her ne kullanılmışsa yapılardan çıkarılıp alınması yasaklanmıştı (Alchermes 1994: 174). Theodosius kanunları içerisindeki bir madde bu duruma uygun düşmektedir; buna göre bir kişi şehirde yeni bir binanın yapımını üstlenmek isterse, kendi parası ile bu işi yaptırmak zorunda olup bu işi yapıları bozarak, mermerlerini sökerek yapmasını yasaklamaktadır (Kinney 1995: 54).

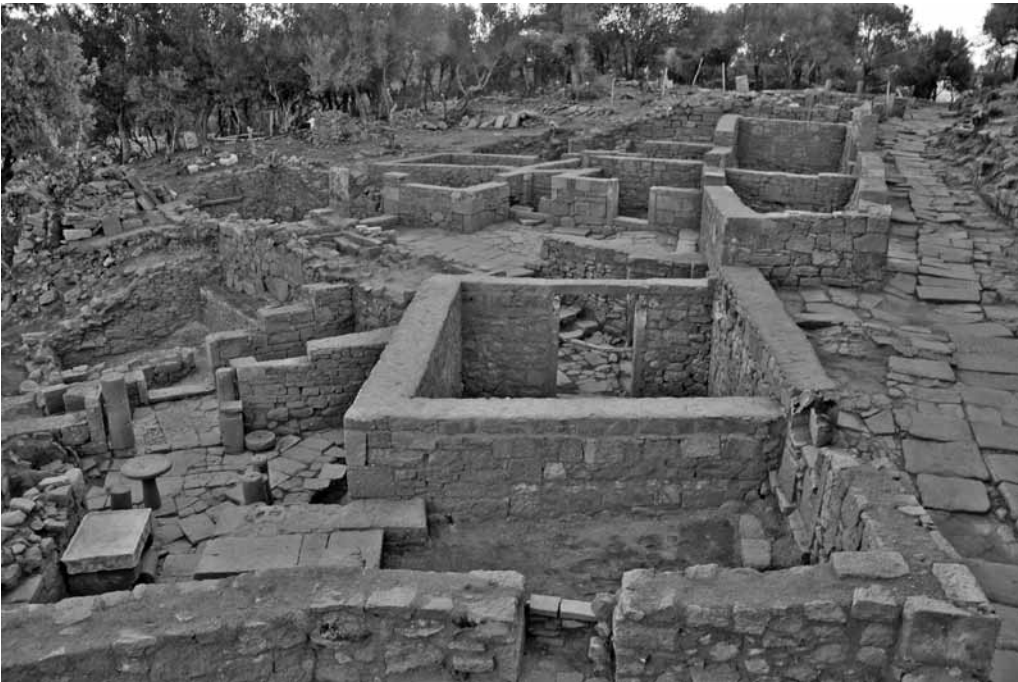
Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere her zaman kimi zaman bilinçli kimi zaman ise bilinçsiz bir biçimde yapılardan taşların alınmasıyla eski eserlerin zarara uğratıldığı bir çoğunun ise zamanla yok olduğu anlaşılmaktadır. Batı Anadolu’ya gelen Fransız gezginlerden Tournefort, İzmir’deki Janus Tapınağı’nın tamamen yıkılmasının ardından tüm yörenin güzel mermerlerle dolu olduğu bilgisini vermesi (Zorlusoy 2013: 77) yöre halkı için ihtiyaçtan kaynaklı bir taş kullanımını gösteriyor olmalıdır. Zira bu kullanım için tapınak insan eliyle

Res. 3: Aigai taş perrihanterion (Aigai Kazı Arşivi).

taş tedarik edildiğini de göstermektedir. Bu noktada özellikle bazı yapıların farklı mimari unsurlarının inşasında ve dekore edilmesinde özel yapılardan taşların kullanılmasının amaçlandığı ve eski görkemli yapıların malzemesinin özellikle tercih edilmiş olduğu görülmektedir. Yapı ne kadar ihtişamlı ise birçok örnek mimari parçalarının o kadar uzak mesafeler kat ederek taşınabileceğini ve yeni mimarilerde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu konudaki en bilinen örnek kuşkusuz Ayasofya'dır. Ayasofya'nın inşa edilmesini içeren anlatıda Bizans kralı Justinianus gördüğü rüyası neticesinde yedi diyarın krallardan Aya Sofya'yı inşa etmesine katkıda bulunmaları için Hindistan, Arabistan, Yemen, Maghrib, İran, Çin, Türkistan, Bizans ve Avrupa'daki pagan tapınaklarından alınmış nadir taşlar göndermelerini buyurur (Necipoğlu 1992: 199-200).

Bir başka örnekte ise Ephesos'taki Celsus Kütüphanesi'nin cephesinin yeniden ayağa kaldırılma çalışmalarında yapının mermerlerinin yaklaşık 10 km çapında bir alana yayıldığı ve devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Türkoğlu 2016: 42). Bu yeniden ayağa kaldırılma projesinde kütüphanenin Ephesos'a yayılmış cephesinin ortalama sekiz yüz parçası yeniden toplanmıştır (Türkoğlu 1982: 5). Ephesos harabesindeki taşlar kentin yakınındaki yerleşmeler için önemli bir malzeme kaynağı olmuştur. 1850'lerde Ayasuluk'a gelen

Res. 4: Aigai Sanayi Mahallesi (Aigai Kazı Arşivi).

Res. 5: Aigai taş perrihanterion (Aigai Kazı Arşivi).

Constantin von Tischendorf, bu küçük köyün evlerinin Ephesos'tan gelen mermer parçalarıyla inşa edildiğine değinmektedir (Tischendorf 2010: 257).

Uzak mesafe kaygısının bulunmamasının sebebi kuşkusuz inşa edilecek yapının öneminden ileri gelmekte ve altında eski taşların kullanılmasının o yapıya bir prestij kazandırdığı düşüncesi yatıyor olmalıdır. Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın emriyle Knidos mermerleri Mısır'da yapılan saraya yapı malzemesi olarak taşınmıştır (Newton 1862: 365).

Mezarlıklarda da devşirme malzeme kullanımı görülmektedir. Bazı durumlarda mezar taşları daha erken döneme ait yapılardan alınmıştır. Anadolu'nun farklı yerlerinde birçok mezarda bu uygulama ile karşılaşmak mümkündür. Yapı malzemesi olarak sütunlar, arşitravların yanı sıra yazıtların alınıp mezar taşı olarak kullanılmış olması da karşılaşılan bir durumdur.⁷ Öyle ki mermer ustaları için eski kalıntılar bulunmaz bir kaynaktır.⁸ Farklı bir durum ise Antik dönem mezar lahitlerinin kapaklarının ters çevrilerek farklı amaçlarla kullanılmasına yöneliktir. Bu türde en yaygın örnekler Anadolu'da kırsal kesimde yüzyıllardır çeşmelerde su yalağı olarak kullanılan lahit ve lahit kapaklarıdır.

Lahitler yalnızca su yalağı olarak değil farklı işlevler için de tercih edilmiştir. Tahıl öğütme, zeytin ezme gibi günlük yaşama ilişkin işlevler bunların başında gelmektedir. Buna pekmez yapımını da eklemek mümkündür. Davis 1800'lerde Anadolu'ya geldiğinde köylülerin Bizans lahitlerini pekmez yapımında kullandıklarını görmüştür (Davis 2006: 59). Lahit kapakları zeytinyağı üretimi için kullanıldığı gibi kimi zaman da içinde ateş yakmak için kullanılmıştır. Diğer taraftan zeytinyağı değirmenleri ve şarap presleri en sıklıkla tekrar kullanım gören malzemelerin başında gelmektedirler. Ezme taşları her iki ürünün üretimi için farklı dönemlerde tercih görmüştür. Bazı durumlarda ise zeytinyağı presleri gerçek işlevinden bambaşka bir biçimde kullanılmıştır. Öyle ki preslerin ve pres ağırlıklarının duvarlarda yapı malzemesi olarak dahi iş gördüğü anlaşılmaktadır (Şahin 2008: 123).

Res. 6: Aigai Agora Binası (Aigai Kazı Arşivi).

Res. 7a-b: Köseler Cami (Foto: Yusuf Sezgin)

Tahılları öğütmek için antik malzemelerin dibek olarak kullanılması da karşılaşılan bir uygulamadır. Hamilton, Anadolu'ya geldiğinde Antoninus Pius'un oğlunun onuruna yaptırılmış heykelin dairesel kaidesinin oyulup buğday öğütmek için bir dibeğe dönüştürüldüğünü aktarmaktadır (Hamilton 1842: 309). Eski gezginler, toprak kayması önlenmek için antik döneme ait sütunların kullanıldığını aktarmaktadır (Pınar 1994: 68).

Daha basite indirgenen kullanımları da gözlemlemek yabancı gezinler yoluyla mümkündür. Texier, Hypaipa kentinde bulunan bir Venüs heykelinin Ödemiş'e götürüldüğünü ve burada Rum okulunun merdivenine dayanak olarak kullanıldığını aktarmaktadır (Texier 2002: 48). Kuşkusuz günümüzde dahi mermerlerin, arşitrav parçaların benzer amaçla kullanıldığı durumlarla karşılaşmak mümkündür.

"Komşu adalardaki duvar ustalarının hepsi bir taş ocağına gelir gibi bu adaya uğrayıp işlerine gelen parçaları seçerler; merdiven basamakları, pencere dayanakları ya da kapı silmeleri yapmak üzere güzel bir sütun kırılır; bir harç karma havuzu ya da tuz haznesi çıkarmak amacıyla bir sütun kaidesi parçalanır." (Texier 2002: 215).

Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki şipolyen, kelime anlamı olarak her zaman olumsuz anlamlara çağrışım yapmamaktadır. Eski eserin tekrar kullanımı, dolayısıyla bazı durumlarda günümüze taşınabilirliği, farklı bir bakışı da ortaya koymaktadır. Örneğin, Anadolu Selçukluları dönemine ait sur duvarlarında farklı dönemlere tarihlenen mimari parçalar ve heykellerin süsleme elemanı olarak kullanmaları, sonrasında Osmanlı döneminde de bu geleneğin devam ettirilmesi Semavi Eyice tarafından koruyucu eski eser toplayıcılığının belirtisi olarak yorumlanmıştır (Eyice 1978: 3-4). Bununla birlikte bazı örneklerin eski eser kaçakçılarının elini yavaşlattığını dahi söylemek mümkündür.⁹

Res. 8: Köseler Köyü (Aigai Kazı Arşivi)

Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Manisa'da Devşirme Malzeme Kullanımı

Eski gezginlerin Manisa'nın ilçelerine ilişkin anekdotlarında da antik yapı malzemelerinin uzak mesafelerden getirilmiş olduğuna değinilmektedir. Edmund Chishull Turgutlu'ya geldiğinde Ermeni mezarlığından dolaşmış ve orada antik dönemlere ait taşlarla karşılaşmıştır. Gördüğü taş rölyeflerden birinin Sardis'ten getirildiği Chishull'a söylenmiştir (Chishull 1993: 35). 1699 yılında Manisa'ya gelen Chishull'dan sonra Batı Anadolu'daki yolculuğu sırasında Turgutlu'ya gelen gezginlerden Arundel'in de benzer bilgileri paylaştığı görülmektedir. Turgutlu-Kasaba'ya geldiğinde çeşmenin yanındaki mezarlıkta, kendisinin sözleriyle "o kadar çok antik dönem kalıntısı vardır ki" bu antik dönem kalıntılarının Sardis'ten getirildiğinin ona söylenmesine karşın o bunu mümkün görmemiş ve çok daha yakında bir antik yerleşim olması gerektiğini belirtmiştir (Arundell 2016: 15).

Chishull, Manisa'da kentin eski eserlerine ilişkin gözlemlerinde devşirme olarak kullanılmış olan antik sütun ve yazıtların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Camileri dolaşırken antik mermer ve sütunları fark eden Chishull, Hasanoğlu'nun türbesinin bulunduğu eski bir cami avlusunda Korinth ve İon tarzında sütun başlıkları gördüğünü aktarmaktadır. Bunun yanı sıra aynı caminin avlusunun giriş kapısında ve Süleyman efendinin evinin önündeki taş basamakta devşirme olarak kullanılmış yazıtlardan söz etmektedir (Chishull 1993: 30, 33).

Akhisar'a yolculuk eden en erken gezginlerden biri Spon ile birlikte yol arkadaşlığı yapan George Wheeler'dır. İngiliz gezgin Akhisar'a geldiğinde antik Thyateira kentinin adının yazdığı heykel kaideleriyle karşılaşmış ve yazıtların kopyalarını almıştır. Bununla birlikte kentin önde gelenlerinden Mustafa Ağa'nın evine götürüldüğünde kapının direklerinin iki adet mermerle desteklendiğini görmüş, kenti yenileyen Antoninus Caracalla'nın adını okuyabilmiştir (Wheeler 1862: 231-232). Avluya geçtiğinde mermerden bütün bir mezar yazıtı ile karşılaşmış ve Thyateria kentinin adının yazıtta iki kez geçtiğini okumuştur (Wheeler 1862: 233). Avluda başka yazıtlarda görmüş ve bunları kopyalamıştır.

Misafir oldukları bir hanı tasvir ederken otuz mermer sütun ile yapının desteklendiğini belirten Wheeler, Korinth tarzı başlıklardan söz etmektedir (Wheeler 1862: 236). Devşirme malzeme kullanımına ilişkin bir anekdot ise Fellows'tan aktarılmaktadır. Manisa'dan Akhisar'a doğru giderken yolda Charles Fellows terkedilmiş bir yapıda duvar tepeliği olarak kullanılmış sütun başlıkları görmüştür (Fellows 1839: 21). Thyatira kentini dolaşan Van Lennep, Akhisar mezarlığına da yolu düşmüş ve mezarlıkta çok sayıda antik mermer sütunla karşılaşmış ve bu kadar çok sayıda antik mermer eseri "antik sütun ormanı gibi" olarak tanımlamıştır (Van-Lennep 1870: 289).

1805 yılından önce John Griffiths ve beraberindekiler Sardeis'te mermer ve tuğla yıkıntılar arasında bir basit bir yemek yiyip çevreyi gözlemlemişlerdir. İncelemelerde çevrede herhangi bir yazıtla karşılaşmazken, köyde yaptığı incelemelerde köy sakinlerinin evlerinin duvarlarını destekleyen taşlarda ve kapı eşiklerindeki taşlar üzerinde yazıtlar görmüştür. Yazıtlar

Res. 9a-b: Karaahmetli Konak (Foto: Yusuf Sezgin).

Res. 10a-b-c-d: Karaahmetli Camii (Foto: Yusuf Sezgin)

oldukça tahrip olmuş ve çok az bir kısmı okunabilmekte olan mezar taşlarıdır (Griffiths 1805: 256). Richard Chandler ise Philadelphia'dan ayrılıp Sardeis için yola çıktıklarında bir çeşmede mola verdiklerini ve burada Batı Anadolu birçok yerde karşılaşmış olduğumuz antik malzemelerin çeşme yapımında kullanılmasına bir örnek vermektedir. Gördüğü bu çeşmenin yalağının devşirme malzeme ile ürettiğini üzerinde Antik Yunanca yazıtlar ve girlandlarla süslü mermerden bir lahit olduğunu öğrenmekteyiz (Chandler 1817: 290). Manisa'ya ayrıntılı bir gezi gerçekleştiren Charles Boileau Elliot, Philadelphia'daki mezarlıkta karşılaşmış olduğu antik sütunların ve Yunanca yazıtların mezar taşı olarak kullanılmasından söz etmektedir (Elliot 1838: 84).

Manisa'ya gelen gezginlerden bir diğeri olan Otto Friedrichs von Richter 1815 yılında Philadelphia'yı ziyaret etmiştir. Akhisar'a geldiğinde Türk Mezarlığı'nda oldukça çok sayıda antik kalıntı bulunduğunu belirtmiş, daha sonra gittiği handa gördüğü lahitin ise üzerindeki yazıtları kopyaladığını aktarmaktadır (Pınar 1998: 10). Antik Çağ eserlerinin sonraki dönem yapılarında tekrar kullanılmasına ilişkin olarak Manisa ve çevresinde de devşirme malzemenin yaygın kullanımını örnekleyen bir diğer gezgin ise Charles MacFarlane'dir. MacFarlane, 1832 yılında basımını yaptığı Küçük Asya seyahatinde Manisa'ya da yolu düşmüştür. Philadelphia'ya geldiğinde çok fazla eski eser göremediğini buna karşın birkaç güzel lahit gördüğünü bunların ise yalak olarak kullanılmakta olduğunu aktarmaktadır (Macfarlane 1832: 47).

Aigai ve Çevresinde Devşirme Malzemenin Kullanımı

Manisa ili, Yunusmre ilçesi, Kösel Mahallesi'nin 2 km. güneyinde, Gün Dağı'nın üzerinde bulunan Aigai antik kenti, Herodotos tarafından isimleri sayılan on iki Aiol kentinden birisidir. Geleneksel yazılı kaynaklara göre Aiollerin bölgeye M.Ö. 1100 civarında gelmeye başlamıştır (Res. 1-2). Fakat, Aigai'de 2004 yılından beri sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları kentin kuruluşunun M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından daha önceye gitmediğini göstermektedir (Sezgin 2013: 95-96). Kentteki yaşam kesintisiz olarak bin yıl kadar devam etmiş, yerleşim MS. 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinde terk edilmiştir. Got akınları ile ilişkilendirilen bu terk edilmiş süreçte, kent bilinçli olarak tamamen boşaltılmıştır. Kentteki kısa süreli son dönem

yerleşim tekrar 12. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Bu döneme ait geç Bizans kale iskânı 13. yüzyılın sonlarında Manisa ve çevresini ele geçiren Saruhanoğulları tarafından terke zorlanmış olmalıdır (Sezgin 2013: 98).

Kent içinde sürdürülen kazı çalışmaları farklı dönemlerde, önceki dönemlere ait malzemelerin devşirme olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Özellikle Ada 1 olarak adlandırılan ve MS. 3. yüzyıla tarihlenen Sanayi Mahallesi'nde çok sayıda devşirme malzeme ile karşılaşmaktadır. Bu alanda, Klasik dönemde yaygın olarak kullanılan ve sonrasında farklı yöntemlerin keşfedilmesi ile ortadan kalkan olynthos tipi değirmenler ele geçmiştir. Bu değirmenlerin alanda devşirme olarak başka bir amaca hizmet etmek üzere kullanılmış oldukları düşünülmektedir. Aynı alanda, ayak ve sığ hazne olmak üzere iki parça halinde yapılan taş perrihanterionlardan çok sayıda ele geçmiştir (Res. 3-4). Elimize geçen yarı işlenmiş bazı sütun tamburları, söz konusu Perrihanterion ayaklarının eski yapılardan sökülen sütun tamburlarından yapıldığını kanıtlamaktadır. Bu durum kentin farklı dönemlerinde, kullanımdan çıkan yapıların taşlarının tekrar kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Kentteki yerleşimin son evresi MS. Geç 12 – erken 13 yüzyıla tarihlenmektedir. Bu dönemde kente küçük bir gurup olarak yerleşen Bizanslılar, kentin anıtsal yapılarını yıkarak yapı taşlarındaki kurşunları sökmüşlerdir. Bu durum, en iyi şekilde kentin en görkemli yapılarından Agora Binası'nda görülmektedir. Arazi eğiminden dolayı üç katlı inşa edilen yapının üçüncü katında sütunlu bir stoa, yamacın altında kalan zemin katında ise dükkanlar yer almaktadır. Dükkanlardan birisinde yürütülen kazı çalışmalarında, üçüncü kattaki sütunların bilinçli olarak devrilerek, zemin kattaki dükkanların içine devrildikleri anlaşılmıştır (Doğer ve Armağan 2016: 9-32). (Res. 5-6). Söz konusu sütun tamburları ve başlıkları üzerinde, bağlantı için kullanılan kurşunların tamamının bilinçli olarak söküldüğü gözlenmiştir. Bu durum kentteki Bizans varlığı ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Kentte yaşayan Hristiyan cemaatine hizmet eden Bizans Kilisesi'nin tamamı kentin eski yapılarından sökülen taşlarla inşa edilmiştir. Yapının subasman duvarlarının dış yüzlerinde, devşirme taşlardan oluşan büyük ve düzgün bloklar orthostatik şekilde yerleştirilmiştir (Sezgin 2013: 108). Şapelin girişinde kullanılan eşik taşı ise, yaklaşık olarak MÖ. 280 yıllarına ait önemli yazıttır (Malay ve Rıcl 2009: 39-60). Kentin Hellenistik dönem tarihine ilişkin oldukça önemli bilgiler aktaran yazıt üzerindeki ifadeden, yapıldığı dönemde Bouleuterion'a dikildiği anlaşılmaktadır.

Yunt Dağı üzerindeki konar-göçer yörükler 1830'lardaki *çok emri* ile kalıcı iskanlar kurmaya başlamışlardır. Bu süreçte Aigai antik kenti, çevresinde kurulan köylerdeki evler, çeşmeler, camiler ve köprüler için taş ocağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Antik kentin hemen 2 km. kuzeyinde yer alan Köseler Köyü'ndeki taş yapıların tamamında Aigai'den sökülerek getirilmiş taşlarla karşılaşmak mümkündür (Res. 7a-b, 8). Özellikle yapılarda köşe taşı olarak kullanılması gereken düzgün blokları üretmek oldukça zahmetliydi. Bu nedenle hazır işlenmiş köşe blokları antik kentten getirilmiştir. Köylülerin anlatımlarından anlaşıldığı üzere, düzgün ve büyük blok taşlar, eskiden bölgede çok sayıda bulunan develer yardımıyla taşınmaktaydı.

Aigai antik kentine en yakın köylerden olan Karaahmetli Köyü'ndeki manzara Köseler'den farklı değildir.¹⁰ Yapıların tamamına yakınında antik kentten getirilen devşirme malzeme görülmektedir. Kentin önde gelenlerinden birisine ait olan 1850 yıllarında yapıldığı söylenen bir konağın inşaatında kullanılan taşların tamamı kentten getirilmiştir (Res. 9a-b). Köy camisinin duvarlarında görülen çok sayıdaki yazıtlı blok, mimari plastik parçaları, triglyph-metop bloklarının Aigai'den getirildiğine şüphe yoktur (Res. 10a-d).

2017 yılında Aigai Athena kutsal alanında temizlik ve kazı çalışmalarına başlanmıştır. Etrafı "L" şeklinde bir stoa ile çevrili olan kutsal alanın batı ucunda Athena Tapınağı yer almaktadır. Açığa çıkarılan tapınağın duvarları temel seviyesinde korunmuştur. Tapınağa ait herhangi bir sütun tamburuna ya da üst yapı elemanına rastlanmamıştır. Tapınağın kayalık bir burnun ucunda yer alması, yapı taşlarının buradan aşağıdaki dereye yuvarlanarak taşınmasını kolaylaştırmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Athena Tapınağı'na ait taşların önemli bir bölümünün, Aigai'nin kuş uçuşu 5 km güneydoğusunda yer alan Siyekli (şimdi Seyitli)

Res.11: Siyekli Camii
(Foto: Yusuf Sezgin).

camisine götürüldüğü belirlenmiştir (Res. 11). Siyekli Köyü'nün yaşlıları ile yapılan görüşmelerde, 1953 yılında yapılan caminin taşlarının, tiyatronun üstündeki alandan taşındığı ifade edilmiştir. Caminin duvarlarında kullanılan büyük dörtgen bloklar ve özellikle caminin giriş bölümünde görülen yüksek sütunları bir bakışta Athena Tapınağı'nın sütunları ile ilişkilendirmek mümkündür.

Siyekli Mahallesi'nde, Aigai'den getirilen taşlarla inşa edilen tek yapı köy camisi değildir. Köyün hemen içinden geçen derenin üzerinde iki adet kemerli taşlarla inşa edilmiş köprü yer almaktadır (Res. 12a-b). Her iki köprüde de kullanılan kemerli taşlar Aigai'deki yapılardan numaralandırılıp sökülüş ve yerinde tekrar kurulmuştur.¹¹ Detaylı bir ölçüm yapılmamış olmakla birlikte, köprülerdeki kemer taşlarının Aigai Tiyatrosu'nun vomitoriumundan taşındığı düşünülmektedir. Roma döneminde inşa edilen ve güçlü bir harç ile birbirine bağlanmış kemer taşları ile oluşturulan vomitoriumun önemli bir bölümü günümüzde ayakta. Bu kemer taşlarını yerinden sökmek için özel bir çaba harcamak gerekmektedir. Gerek Athena Tapınağı gerekse de vomitorium antik kentin güneyinde yer almaktadır. Siyekli Mahallesi'de bu tarafta yer almaktadır ve kente Siyekli'den ulaşım en kolay bu noktadan sağlanmaktadır.

Aigai'de antik yapılardan mimari elemanların alınıp tekrar kullanılmasına ilişkin bir diğer önemli örnek ise Apollon Khresterios Tapınağı'dır. Antik dönemde adına Pythikos ya da Titnaios denen Kocaçay'ın kıyısında yer alan tapınağın yakınlarında eski bir değirmen kalıntısı görülmektedir (Res. 13a-b). Değirmen inşaatında kullanılan taşların Apollon Khresterios Tapınağı'nın enkazından alındığı açıkça görülmektedir. Tapınağa ait oldukça büyük boyutlu üsta yapı elemanları ve sütun tamburları enkaz içinde durmaktadır. Bununla birlikte tapınağın duvarların ait taşlar enkaz içinde görülmemektedir. Bu taşlar söz konusu değirmenin inşası için tercih edilen düzgün bloklar olmalıydı. Kocaçay üzerinde yer alan diğer bir değirmen ise Aigai'nin yer aldığı tepenin yakınında yer almaktadır (Res. 14). Söz konusu değirmenin inşaatında da antik kentten getirilen çok sayıda devşirme taş kullanılmıştır.

Res.12a,b: Siyekli Köprüsü, a-köy dışı, b-köy içi (Foto: Yusuf Sezgin).

Res. 13a-b: Apollon Tapınağı'ndan alınan taşlarla yapılmış değirmen (Foto: Yusuf Sezgin)

Res. 14: Aigai Yakınlarındaki İkinci Değirmen (Foto: Yusuf Sezgin)

Devşirme malzemenin ana yapıdan çıkartılıp yeni yapıya taşınmasındaki mesafe aynı yerleşimdeki birkaç metreden kilometrelerce uzaklıktaki farklı bir dönem yapısında kullanımına kadar değişiklik gösterebilmektedir. Aigai örneğinde gözlemlendiği gibi Apollon Tapınağı ile eski değirmen arasındaki mesafe yaklaşık 100 metre iken, Aigai Athena tapınağı ile Seyitli Mahallesi Camisi arasındaki mesafe ise dere içindeki vadinin kullanıldığı kabul edilirse 5 kilometredir.

Sonuç

Politik, ideolojik ve dinsel olmak üzere çok farklı amaçlara hizmet eden devşirme malzemenin kullanımındaki en yaygın uygulama eski bir yapıdan alınan mimari parçaların yeni bir yapının inşası için kullanılmasıdır. Aigai Antik kentinde sürdürülen kazı çalışmaları farklı dönemlerde, önceki dönemlere ait malzemelerin devşirme olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Antik kentin yapı malzemelerinin dağıldığı alan dikkate alındığında, kentin kuzeyinde 2 km.lik bir alan ile güneydoğuda 5 km.lik bir alana yayılarak köy yerleşmelerinde sivil, kamusal ve dini yapılarda kullanılmış olduğu görülmektedir. Köseler Köyü'ndeki taş yapıların tamamında Aigai'den sökülerek getirilmiş taşlarla karşılaşmak mümkündür. Bununla birlikte Aigai'ye en yakın köylerden olan Karaahmetli Köyü'ndeki konak ve caminin duvarlarında da devşirme malzeme kullanılmıştır. Siyekli köyünün camisi ve köprüsü antik kentin taşlarıyla yapılırken Aigai'nin hemen yakınındaki değirmenin inşası da Apollon Khresterios Tapınağı'nın taşlarıyla gerçekleştirilmiştir.

NOTLAR

1. Jenkins 2006: 186. Aynı manzara ile Aigai antik kentinde yapılan kazı çalışmalarında da karşılaşmıştır. Aigai'nin Bizans dönemine ilişkin bkz.: Armağan 2014: 209-219; Doğer ve Armağan 2016: 9-32.
2. MS. Geç 12. – erken 13. yüzyıla ait Aigai Doğu Kilise'de eşik taşı olarak kullanılan bir yazıt (MÖ 280 c.) kentin tarihi açısından oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır. Malay ve Ricl 2009: 39-60
3. Bunun en güzel örneklerinden birisini Metropolis Bouleuterionu'nun ortasından geçen Bizans sur duvarı içerisindeki heykel oluşturmaktadır. Heykel orijinalinde meclis binası içinde duruyor olmalıydı. Surların inşaatı sırasında hemen bulunduğu yerdeki sur duvarının içine yapı taşı olarak yerleştirilmiştir. Aybek 2004: 23, 97, 119
4. Wheeler Batı Anadolu'da Thyateira'dan ayrılmasından sonra bir küçük bir ırmağın yanında bir köprü görünüş ve köprüde kullanılmış mermerlerden birinde Tiberius Caesar ismini hemen okuyuvermiştir. Wheeler 1682: 237
5. İzmir'deki bugün Konak Pier'in karşısındaki tarihi dalgakıranın yapımında da Ephesos kentin den getirilen mermerler kullanılmıştır. Tournefor Smyrna yolculuğunda, Gediz ile Manisa arasındaki bataklığın çeyrek mil uzunluğunda eski mermerler kullanılmış dalgakıran ile aşıldığından söz etmektedir. Tournefort 2005: 246
6. Spon için bkz. Pınar 1998: 62
7. Hatta 1681 yılında İzmir'e gelen Olferti Dapper, Ermeni kilisesinin avlusunda bir Roma dönemi yazıtının bir Ermeniye mezar taşı yapmak için kullanıldığını görmüştür. Pınar 1998: 89; Spon'un aktarımlarında ise Ermenilerin Yunanca yazıtların üzerindeki yazıyı silip üzerine Ermenice yazarak mezar taşı olarak hazırladıkları bilgisi yer almaktadır. (Pınar age: 62). Manisa'nın Emre Köyü'nde yer alan Tapduk Emre türbesinin önünde, Yunus Emre'ye ait olduğu iddia edilen bir mezar yer almaktadır. Mezar taşı olarak üzerinde labrys (çifte balta) kabartması yer alan muhtemel bir altar kullanılmıştır. Altarın üzerine ise başka bir mezardan alınmış sarıklı bir mezar taşının sarık kısmı yerleştirilmiştir.
8. Tournefort, mezar taşı yapmak için mermer bulmak amacıyla eski kentlerdeki harabelerin araştırıldığını söylemektedir. Tournefort 2005: 84

9. Ephesos'ta kazılar yapan Wood, Anadolu'dan çıkardığı eski eserler dışında Selçuk İsa Bey Camisi'nin duvarlarında gördüğü devşirme malzeme olarak kullanılmış antik mermerleri görür ve yerinden sökmek ister ancak cami olması dolayısıyla izin verilmez. Stoneman 1987: 235
10. Karaahmetli Köyü antik kentin bulunduğu tepenin yaklaşık 4 km. kuzeyinde yer almaktadır.
11. Siyekli Köyünün yaşlılarından alınan bilgiye göre kemer taşlarından birinin üzerinde 1915 tarihi yer almaktadır.

.....

KAYNAKÇA

- Alchermes, J. 1994. "Spolia in Roman Cities of the Late Empire: Legislative Rationales and Architectural Reuse", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 48, 167-178.
- Armağan, E. 2014. "Aigai'nın (Aiolis) Bizans Dönemi Piskoposluk Tarihi", *Ege Arkeoloji Dergisi* XIX: 209-219.
- Arundell, F.J.V. 2016. *Küçük Asya'da Keşifler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aybek, S. 2004. *Metropolis (İonia), Hellenistik ve Roma Devri Heykeltıraşlık Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Bammer, A., Muss, U., 2010. *Antik Dünya'nın Bir Harikası: Efes Artemision'u*, İstanbul.
- Chandler, R. 1917. *Travels in Asia Minor*, Society of Dilettanti, London.
- Chishull, E. 1993. *Türkiye Gezisi Ve İngiltere'ye Dönüş*, Çev. Bahattin Orhon, yay. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Davis, E.J. 2006. *Anadolu: XIX. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, Çev. F. Yılmaz, İstanbul.
- Doğer, L., Armağan, M.E. 2016. "Erste Ergebnisse der. Archäologischen Untersuchungen des Byzantinischen Aigai (Aiolis)", *Byzantinisch Zeitschrift* 109/1: 9-32.
- Elliott, B.C. 1838. *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey: A voyage*, in two volumes, Vol. II, London
- Eyice, S. 1978. "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Hakkında", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* Nisan-Mayıs 1978, İstanbul, 3-5
- Fellows, C. 1839. *Fellows, A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, London.
- Francis, E.J.V. 1852. *A Manual of Latin Etymology, as Ultimately Derived But Few Exceptions from the Greek Language*, London.
- Hamilton, W.J. 1842. *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia,; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. II, London.
- Jenkins, I. 2006. *Greek Architecture and its Sculpture*, Cambridge.
- Kinney, D. 1995. "Rape or Restitution of the Past? Interpreting Spolia.", edited by Susan C. Scott, *The Art of Interpreting: Papers in Art History from the Pennsylvania State University* 9, 53-67
- Macfarlane, C., Knox, T. 1832. *The Seven Apocalyptic Churches*. The Etchings by T. Knox, London.
- Malay, H., Rici, M. 2009. "Two New Hellenistic Decrees from Aigai in Aiolis", *Epigraphica Anatolica*. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens 42, 39-60.
- Necipoglu, G. 1992. *The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium*, Cambridge.
- Newton, C.T. 1862. *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, London.
- Pinar, İ. 1994. *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I*, İzmir.
- Pinar, İ. 1998. *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl*, İzmir.
- Richter, O.F. 1822, *Wallfahrten im Morgenlande*, Berlin.
- Smith, E., Harrison, G., Dwight, O, 1833. *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor, and Into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol. I, Boston.
- Sezgin, Y. 2013. "Aiolis'te Bir Dağ Kenti: Aigai", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 95-116

- Stoneman, R. 1987. *Land of the Lost Gods: The Search for Classical Greece*, London.
- Şahin, H. 2008. "Dağlık Kilikia 2007: Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmaları", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 120-129
- Texier, C. 2002. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Tischendorf, C. 2010. *Travels in the East*, Cambridge.
- Tournefort, J. 2005. *Tournefort Seyahatnamesi*, editor: Stefanos Yerasimos, İstanbul.
- Türkoğlu, S. 1982. "Efes Celsus Kitaplığı", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 1/3, 4-5
- Türkoğlu, S. 2016. *Müzelerde 41 Yıl*, İstanbul.
- Valpy, F.E.J. 1852. *A Manual of Latin Etymology, as Ultimately Derived But Few Exceptions from the Greek Language*, London.
- Van-Lennep, H.J. 1870. *Travels in Little-known Parts of Asia Minor: With Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archaeology*, Volume 1, London.
- Wheler, G. 1862. *Journey Into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures*, London.
- Zorlusoy, H. 2013. (XVII. Yüzyıldan Günümüze) *Fransız Gezginlerin Gözüyle İzmir*, İzmir.